

IJTIMOIIY INTELLEKTNI OILA MUHITIDA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.M.Tuychiyeva

TAFU “Psixologiya” kafedrası mudiri, p.f.n, professor

E-mail: tuychieva_saodar@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola oiladagi psixologik muhit uning barcha a’zolarining munosabatlari, muloqoti va hissiy holatini tavsiflaydi. Oiladagi o’zaro munosabatlar o’zaro hurmat va tenglikka asoslanadi. Salbiy psixologik muhit oiladagi nizolar, zo’ravonlik yoki hissiy e’tiborsizlik shaklida o’zini namoyon qilishi mumkin. Bu esa bola psixik taraqqiyotiga ta’sir etadi.

Kalit so’zlar: oila, tarbiya, bola shaxsi, noto’liq oila, intellect, ota-ona, g’amxo’lik, ijobiy hissiy muhit, ijtimoiy taraqqiyot.

Jahonda oilaga nisbatan jamiyatning asosiy bo’g’ini sifatida insoniy qadriyatlar, madaniyat va avlodlarning tarixiy davomiyligi, barqarorlik va rivojlanish omili sifatida qarash har doim mavjud bo’lgan. Oxirgi o’n yilliklarda ko’plab davlatlarda zamonaviy oilalar inqirozi kuzatilayapti. Ushbu inqiroz sabablari sifatida: tug’ilishning pasayishi, shaxslataro munosabatlarning buzilishi, noto’liq oilalarning ko’payishi, ikkinchi va qayta oilalarning barpo bo’lishi, nikohsiz farzandlarning tug’ilishi kuzatish mumkin. Ilgari oilalarni tashqi va formal faktorlar (qonun, ahloqiy normalar, jamiyat fikri va shu kabilar) birlashtirgan bo’lsa, bugungi kunda oilalar o’zaro tushunish, hurmat, simpatiya asosida qurilayotganini ko’plab ma’lumotlarning mavjud ekanligi dalolat beradi.

Oiladagi psixologik muhit uning barcha a’zolarining munosabatlari, muloqoti va hissiy holatini tavsiflaydi. U ishonch darajasi, hissiy qo’llab-quvvatlash, muloqotning yetariligi va samaradorligi, nizolar va ularni hal qilish usullari, umumiy qadriyatlar va munosabatlar, o’zaro tushunish darajasi va boshqalar kabi omillarni o’z ichiga oladi. Oiladagi ijobiy psixologik muhit turmush o’rtoqlar o’rtasidagi iliq va ishonchli munosabatlar, oila a’zolari o’zaro munosabatda bo’lgan va bir-birini qo’llab-quvvatlaydigan ijobiy hissiy muhit bilan tavsiflanadi. Bunday oilada ota-onalar farzandlariga g’amxo’rlik qiladi, ularga e’tibor beradi, ulargamuloqot qilish va muammolarni hal qilish ko’nikmalarini o’rgatadi, o’z sevgisini va qo’llab-quvvatlashini bildiradi. Oiladagi o’zaro munosabatlar o’zaro hurmat va tenglikka asoslanadi. Salbiy psixologik muhit oiladagi nizolar, zo’ravonlik yoki hissiy e’tiborsizlik shaklida o’zini namoyon qilishi mumkin. Bunday muhitda turmush o’rtoqlar o’rtasidagi munosabatlar keskinvadushman, muloqot tajovuzkorlik va tushunmovchilik bilan tavsiflanadi. Bolalar e’tiborning yetishmasligi, ota-onalari bilan noaniq munosabatlar yoki shafqatsizlikdan azob chekishi mumkin. Bunday sharoitda o’zini past baholash, depressiya, tashvish, o’rganish va ijtimoiy faoliyatdagi muammolar kabi psixologik muammolar rivojlanadi. Shuni ta’kidlash kerakki, oiladagi psixologik vaziyat dinamik bo’lishi vavaqto’tishi bilan o’zgarishi mumkin. Bu voqealar, stresslar va har bir oila a’zosining psixologik xususiyatlarikabi ko’plab omillarga bog’liq. Ijobiy psixologik muhitni yaratish va qo’llab-quvvatlash o’z-o’zini takomillashtirish, o’zaro hurmat, tushunish va muloqot va nizolarni hal qilish ko’nikmalarini faol rivojlantirishni talab qiladi.

Oiladagi psixologik muhit va bolaning ruhiy rivojlanish darajasi o’rtasidagi bog’liqlik rivojlanish psixologiyasining muhim va murakkab masalasidir. Oiladagi psixologik muhit ota-ona tarbiyasi uslubi, ota-onalar bilan munosabatlarning sifati, hissiy qo’llab-quvvatlash, nizolar va stresslarning mavjudligi, muloqot darajasi va bolaning rivojlanishini qo’llab-quvvatlash kabi bir qator omillarni o’z ichiga oladi. Sotsial-madaniy yondashuv nazariyasida olimlarning fikriga ko’ra, bolaning rivojlanishi ijtimoiy-madaniy sharoitda sodir bo’ladi, bu yerda yaqin atrof-muhit, masalan, oila bolaning aqliy funktsiyalarini shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Oilada bola ijtimoiy o’zaro munosabatlar, muloqot va turli tadbirlarda ishtirok etishning birinchi tajribasini oladi. Bu tajribalar

va o'zaro ta'sirlar uningpsixikasining rivojlanishiga ta'sir qiladi. Oiladagi ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi psixologik muhit bolaning sog'lom va barkamol rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, hissiy qo'llab-quvvatlash va oiladagi yuqori darajadagi muloqotbolada hissiy intellektning rivojlanishiga yordam beradi. Farzandiga rag'batlantiruvchi va qiziqarlimashg'ulotlarni taklif qiladigan ota-onalar ularning kognitiv qobiliyatlari, asosiysi ijtimoiy intellektini rivojlantiradilar.

Ijtimoiy intellekt – bu insonning kechinmalari, niyati va emosional holatlarini so'zlari va xatti-harakatlari orqali tushunish qobiliyati. Ijtimoiy intellekt – shuningdek, insonning shaxslararo munosabat natijalarini oldinda ko'ra olish xususiyati hamdir. Ijtimoiy intellekt insonlar haqida tez mulohazalab, ularning xatti-harakatlari yuzasidan tezkor munosabat bildirga olish qobiliyati bilan ham bog'liq. Oilaning o'ziga xos funksiyalari ichida muloqot muhim rol o'ynaydi. Zero, oilada ota-onalar bolalar bilan muloqot va munosabat jarayonida muntazam tarbiyaviy ta'sir o'tkazish metodlari bilan ishlaydi. Masalan: biror-bir voqea, hodisaning mohiyatini tushuntirishda, bolaga u tomonidan sodir etilgan biror-bir noto'g'ri xatti-harakat uchun bolalarni hurmat qilinadigan oilalar bolalarga hurmat bilan yondashiladi, ularga mehr-muhabbat ko'rsatiladi va xatoni to'g'irlashga yo'naltiradilar. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarda ijobiylik yuzaga keladi. Ota-onalar farzandlarning qiziqish va ehtiyojlaridan xabardor bo'lishadi. Shu bilan birga farzandlar o'zlarining muammolarini ota-onalari bilan muhokama qilishadi.

Bugun zamonaviy ota-ona va bolalarning ma'naviy dunyosi qashshoqlashgani, munosabatlarni talab etilgan darajada emasligi, munosabatlarda bolalarning qiziqishlari hisobga olinmay, faqat "foydali" tashabbuslargina qo'llab-quvvatlanayotgani kuzatilmogda. Farzandlar bir-birlari bilan ahil emas, tengdoshlari bilan hamjihat bo'la olishmayapdi. Ta'lim muassasasiga nisbatan ham salbiy munosabatlar shakllanmogda. Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar shunday mexanizmga asoslangan: farzandlarning xulq-atvori, hayotiy qarashlari oilada ziddiyatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi, munosabatlar jarayonida hamisha ota-onalar haq bo'ladi, aynan shu holat, bir tomondan, farzandlarning o'qishlariga ziyon etkazsa, ikkinchi tomondan, ularning salbiy xulq-atvorga ega bo'lishlariga sabab bo'lmoqda. Notinch, baxtsiz oilalar tushunchasi jamiyatda tez-tez uchramogda. Uni sababi nima? degan savol ham mavjud. Asosiy sabablaridan biri oilada ijtimoiy intellekt e'tiborning yo'qligidir. Ota-onalar hamda farzandlarning ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari nihoyatda past. Shu sababli bunday oilalarda bolalarni tarbiyalash jarayoni juda qiyinchilik bilan sekin boradi, ustiga ustak kam holatlarda kutilgan natijaga erishiladi.

J.Gilford ijtimoiy intellekt umumiy intellekt omilidan mustasno tarzda va eng avvalo xulq-atvorga oid axborotlarni tushunishi bilan bog'liq bo'lgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida o'rgangan. 80-yillarda D.Kit tomonidan yaratilgan testlar axloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga mo'ljallangan edi. M.Ford va M. Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning to'g'ri yechimini topish yotishini ta'kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt ijtimoiy axborotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o'z ichiga olishini ko'rsata bildilar.

Ijtimoiy intellektning favqulotda yuz beradigan inqirozlar, uzoq cho'ziladigan stresslar, o'z-o'ziga bo'lgan hurmatni tushunib yetishi holatlarida yordam beruvchi mobilizatsion funksiyasi juda muhim hisoblanadi. Ijtimoiy intellekt insonlar o'rtasidagi munosabatlarda sodir bo'ladigan hodisalarni prognoz qilish va ularga tayyor turish imkoniyatini beradi hamda psixologik zo'riqishlarga bo'lgan bardoshni mustahkamlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, oiladagi psixologik muhit va bolaningaqliyrivojlanish darajasi o'rtasida chambarchas bog'liqlik mavjud. Psixologik muhit hissiy muhit, muloqotusullari, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar va ta'lim amaliyotini o'z ichiga oladi. Ota-onalar bolaningaqliy rivojlanishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kuchli globallashuv davrida axborot oqimi va iformatsion stresslar jarayonida hissiy-emotsional balansni saqlab turishda va insonning jamiyatga moslashib borishida oila muhitida shakllanadigan ijtimoiy intellektning o'rni muhimdir.

Adabiyotlar

1. Rasulov A.I. Psixodiagnostika, O'quv-metodik qo'llanma. Toshkent-2009.
2. Avlaev O. Ijtimoiy intellekt-shaxsni rivojlantiruvchi omil.
<https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2011>
3. Karaboyeva G.A. Oiladagi psixologik muhit va bolaning aqliy rivojlanish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik. <https://worldlyjournals.com>. B-478-480